

Härnösands
kommun

Gestaltningmaterial

Gestaltning av SVANEN 1

Sara Eby Palm, planhandläggare

Samhällsförvaltningen, april 2020

Arkitektur och livsmiljö

Arkitektur innebär, i det här sammanhanget, allting som människan gör för att forma sin omgivning. Alltså innefattas inte bara byggnader utan alla utformningsaspekter och dessutom helheten.

Traditionellt räcker tre ord för att beskriva vad som är **god** arkitektur: hållbar, användbar och vacker. Att det som byggs och formges inte ska rasa sönder får betraktas som en självklarhet i svenska byggnadssammanhang. En mer komplex definition av hållbarhet hänger samman med exempelvis hänsyn till ett klimat i förändring, strävan efter en god och jämlik livsmiljö för alla och långsiktiga ekonomiska aspekter. Användbarhet innebär dels en lämplighet för den funktion man har tänkt sig, men också möjlighet att anpassa användningen till nya behov. Vad som är vackert handlar till viss del om tycke och smak, men också om grundläggande aspekter som struktur, balans, kontrast och proportioner. Utgångspunkten för alltsammans är människans behov, och målet är en miljö som är både hållbar, användbar och vacker under de närmsta hundra åren och helst ännu längre.

Det är viktigt att arbetet med god arkitektur – och genom den god livsmiljö – finns med tidigt i arbetsprocessen, eftersom det ofta är svårt och kostsamt att lappa och laga en färdig miljö längre fram. Miljön påverkar de människor som lever i den. Människans behov och platsens förutsättningar är viktiga grundstenar i arbetet mot en välfungerande helhet.

Den här texten vill väcka ambitionen att göra det bästa vi kan göra med de möjligheter vi har. För att inte gå vilse i utformningsdetaljer förs ett samtal om principer och effekter. Det grundläggande är jakten på ett önskat uttryck. Vad vill vi att ett bostadsområde ska uttrycka? En stark kandidat är svaret "välkommen hem!".

Några principer och effekter

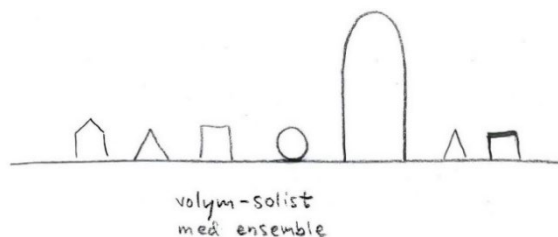
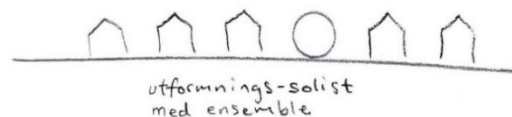
Den grundläggande principen handlar om motsättningen mellan ordning och kaos. När miljön omkring oss är strukturerad på ett sätt vi förstår trivs vi bättre; det känns "städat". I en "ostädad" miljö har vi till exempel svårt att hitta eller trivs illa på andra sätt, därför att vi inte kan förstå den.

o m jAg SkR lveR S åhÄR **BL**ir de t sVår T Att IÄSA

Den här meningens är **lätt** att läsa.

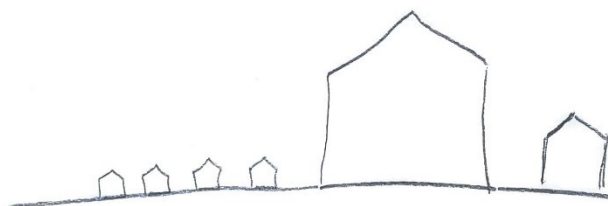
När det finns struktur men det saknas variation uppstår monotoni. Det är olika hur mycket variation olika människor behöver, men till slut kommer brist på variation att tråka ut oss. När våra hjärnor inte får tillräckligt med stimulans mår vi dåligt. Monotoni har också en tendens att göra oss passiva. En miljö med enbart variation skulle däremot slå över i kaos och stressa oss. Det gäller att få till en valfri balans mellan vila och stimulans i människors livsmiljö, så att människor kan tillgodose sina behov av båda.

För att läsa av struktur och variation kan man tänka i termer av Solist och Ensemble. Solisten drar till sig uppmärksamhet, Ensemblen bildar bakgrund och sammanhang. Ensemblen blir en helhet därför att medlemmarna liknar varandra.

Volym

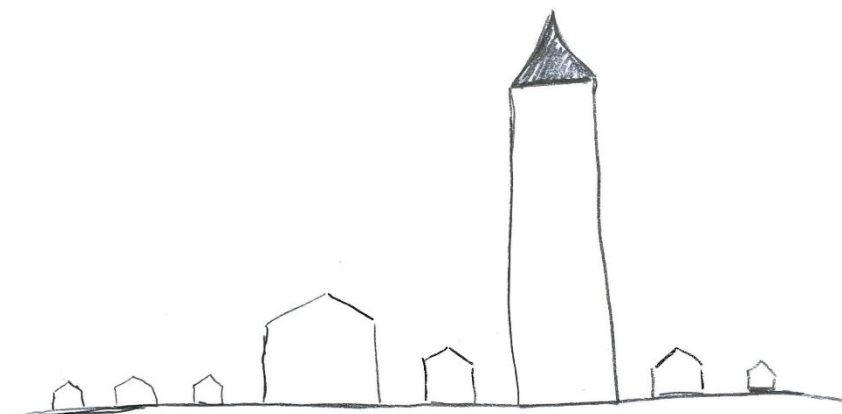
Byggnaders volym har betydelse därför att vi människor tolkar relativ storlek som relativ viktighet. Det går att dra paralleller till kroppsspråk: den som vill ha uppmärksamhet sträcker på sig, den som vill gömma sig kryper ihop. Samma kommunikation återkommer hos en mängd olika djurarter, och precis som statusrelationerna i en grupp är relativa så är byggnaders relationer relativa. Det här förhållandet har återkommande använts för att utstråla makt eller markera att någonting är särskilt viktigt.

I vilket hus bor kungen?

Ett stort hus upplevs som viktigare än ett litet hus.

Hur stora variationer i volym som används är beroende av existerande normer för volym i det aktuella sammanhanget. Att frånga normerna blir ett utmanande av rådande ordning och kommer att väcka reaktion, eftersom det i fysisk bemärkelse påverkar "maktbalansen" i stadsrummet. Det sker en förskjutning i vad som ska tolkas som viktigt.

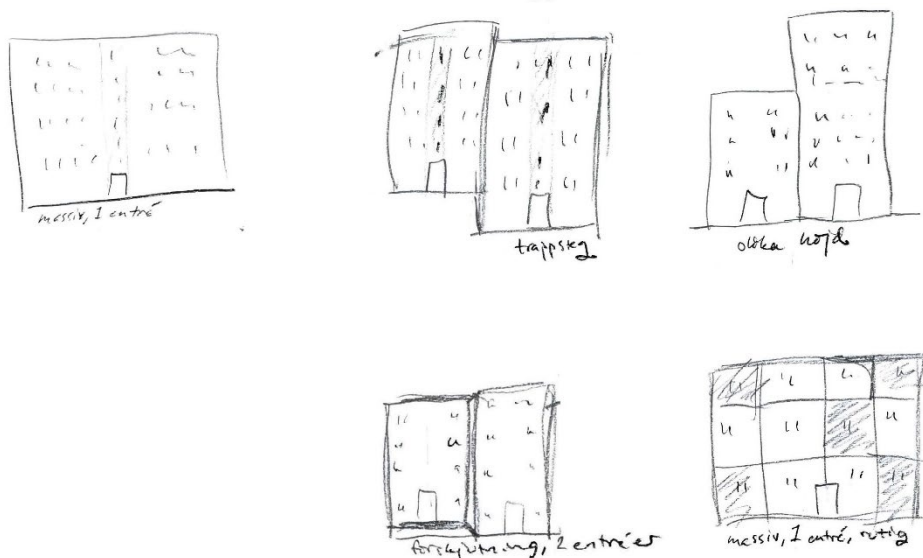

Vad tittar du på nu?

Förändring av sammanhanget påverkar vad som upplevs som viktigt.

Skala

Till skillnad från volym handlar skala om storleken på de enheter som en helhet består av. En byggnad med stor volym och stor skala ger ett massivt intryck. Samma volym kan ges en mindre skala genom att volymen bryts upp på olika sätt, vilket mildrar volymens intryck av dominans. Det kan vara svårt att trivas i en bostad som "dominerar" betraktaren med sin storlek.

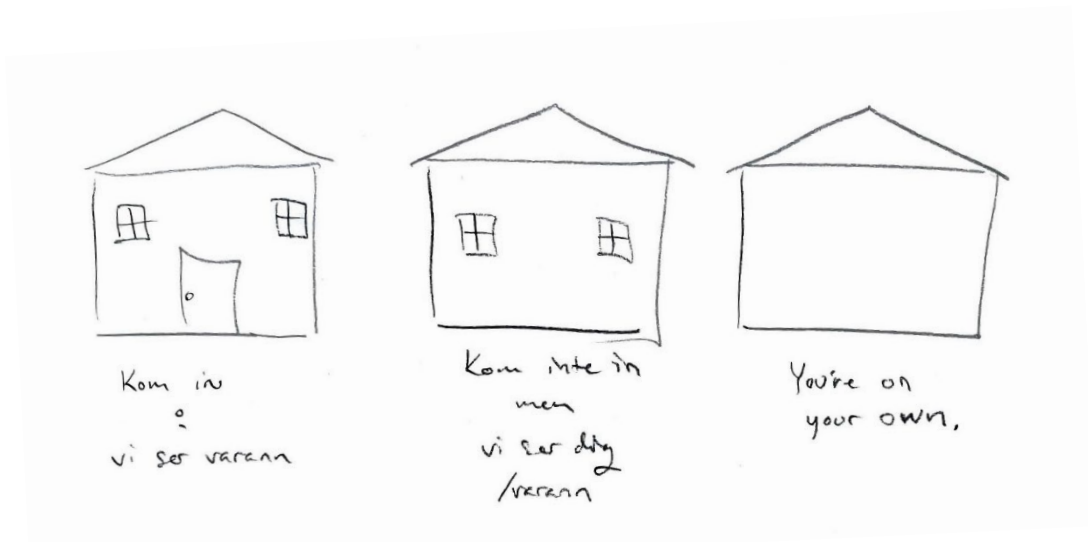

Uppfattning av skala

Enkla idéskisser med exempel på sätt att bryta upp volymers skala.

Inbjudande vs avvisande

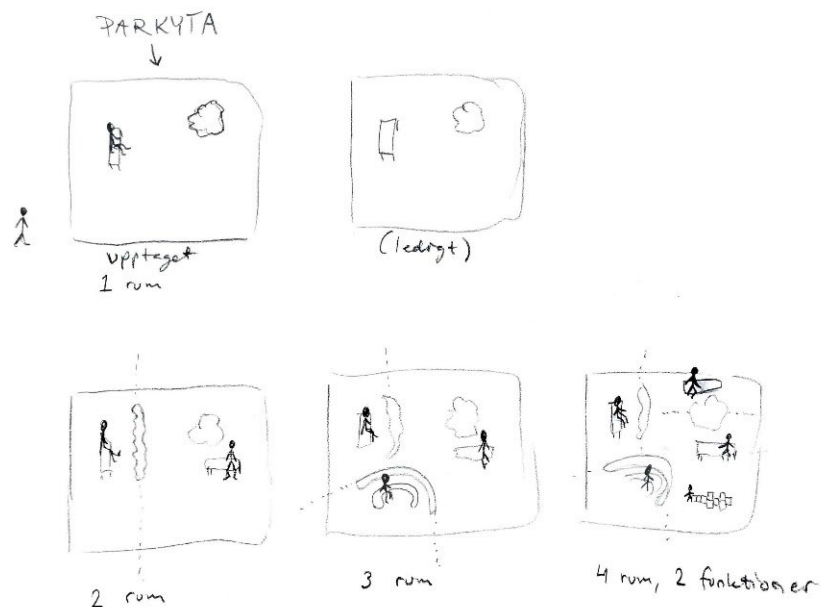
Förutom att en vacker plats lockar oss mer än en kaosartad och mindre tilltalande plats, kan placeringen av portar och fönster påverka hur vi upplever en byggnad. En port bjuder in till direkt kontakt ("kliv på!"), fönster ger oss möjlighet att se varandra, och en fasad utan fönster eller dörrar upplevs avvisande. Det är ofta relevant att vara välkomnande ut mot gatan, därför att människor då trivs bättre med att vistas där. Det är också lättare att knyta an till en byggnad som säger "kliv på!", än till en som säger "stick!".

Dörrar och fönster påverkar hur kontaktbar en byggnad känns.

Gemensamma ytor

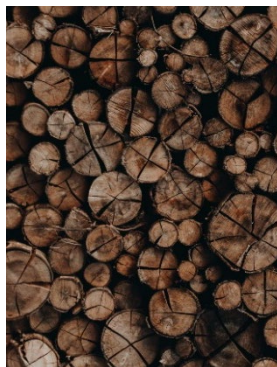
Ett gemensamt uterum kan också tjäna på att brytas upp i mindre enheter. Ett enda stort rum upplevs snabbt som upptaget. Ju fler avdelade utrymmen det finns desto fler har möjlighet att vistas inom samma yta. Rummen måste vara tillräckligt stora för att användarna ska kunna hålla ett bekvämt avstånd till andra användare.

Uppdelning i rum gör att fler människor kan använda samma yta samtidigt.

Hållbarhet och helhet

Hållbarhet har vi redan i inledningen definierat som aspekt av materialval, omsorgsfull utformning och hänsyn till klimataspekter. I valet av material finns chansen att välja material som medför lägre fossila utsläpp och bidra till motverkandet av global uppvärmning. Lågt ekologiskt fotavtryck kan också få vägleda val av energikällor och värmesystem. Möjlighet att återvinna material är också en fördel ur ett livscykelperspektiv.

Trä är ett förnyelsebart och lokalt material som för närvarande diskuteras ur hållbarhetssynpunkt.

Utformning som är omvandlingsbar och som tar hänsyn till människans behov och platsens förutsättningar har möjlighet att användas under en lång tid, och alltså spara in resurser som annars hade gått till demontering och nybyggnation. En miljö som redan från början tar hänsyn till tillgänglighet, behöver inte byggas om när behovet att tillgänglighet uppstår.

Utformningen kan också bidra till hantering av de effekter som väntas av den globala uppvärmningen. Vädret väntas bli mer extremt, med ökad förekomst av till exempel både skyfall och torka. Omsorgsfull utformning kan hjälpa till att hantera både värmebölja och vattenmassor, samtidigt som den kan vara trivsamt att vistas i.

Dagvattenhantering kan underlättas av hållbar utformning.

Hög folkgenomströmning i ett bostadsområde gör att den sociala omgivningen aldrig hinner bli välbekant.

En ändring i arkitekturen är inte bara ett ingrepp i den fysiska miljön, utan också i den sociala miljön eftersom den påverkar de människor som använder miljön, och också kan ändra den sociala miljön genom att locka dit nya människor eller stöta bort de som redan finns där. Påverkan kan vara både negativ och positiv. En otrevlig miljö medför att människor söker sig därifrån; relationen till platsen blir mer flyktig och omsorgen om platsen minskar. Hög genomströmning på folk medför också känslor av otrygghet, därför att den sociala omgivningen aldrig blir konstant eller välbekant. En trivsam miljö lockar människor till sig och håller dem kvar, vilket bidrar till trygghet.

Att samma utformningsdel fyller flera olika funktioner tyder på en genomtänkt gestaltning och kan underlätta en god helhetsverkan. Platsens förutsättningar och människans behov bör vägleda utformningen, och för att nå dit är det ofta nödvändigt att använda flera olika verktyg i utformningen. De principer som beskrivits här är ett axplock ur verktygslådan, några aspekter att börja skapa kring. Slutmålet är en miljö vars olika delar ger en helhet som är vacker, hållbar och användbar under lång tid framöver.

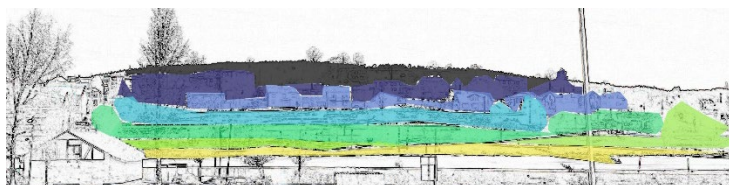
En välfungerande, hållbar och vacker helhet är målet för en god livsmiljö.

Förutsättningar på Svanen 1

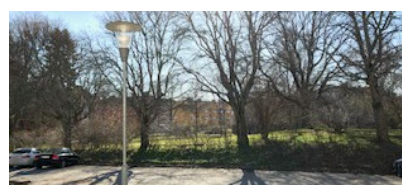
Vi har redan tidigare pratat om solist och ensemble – utstickaren och helheten. Runt Svanen råder en viss paradox: **volymen ger ensembleverkan, utformningen ger solister.** Överlappningen i djupled – som kommer sig av topografin i kombination med konsekvent byggnadshöjd – ger stadsrummet rymd och spänning. Fasadernas horisontella linjer ger bebyggelsen harmoni med landskapets linjer och skapar struktur, och bergens naturliga horisontlinje sätter ramen mot himlen. På sätt och vis är horisonten den största solisten i sammanhanget.

Svanen med omgivning har flera lager av byggnation som överlappar varandra.

Hela sju lager går att skönja innan himlen tar vid.

Denna vy från Gävle har bara två lager.

Utformningen omkring Svanen är varierad och till stor del tidsbunden. Volymen är strikt reglerad i detaljplanerna och maximerad i byggskedet. Själva planområdet är en synlig del av staden och lämpar sig för karaktärsbyggnader; den har tidigare använts för allmänt ändamål och då huserat en skolbyggnad från sekelskiftet 1900 som utformades i institutionell tradition – en karaktärsbyggnad, med central placering i markområdet. Det ger goda förutsättningar att kunna uppföra ny bebyggelse med distinkt utformning.

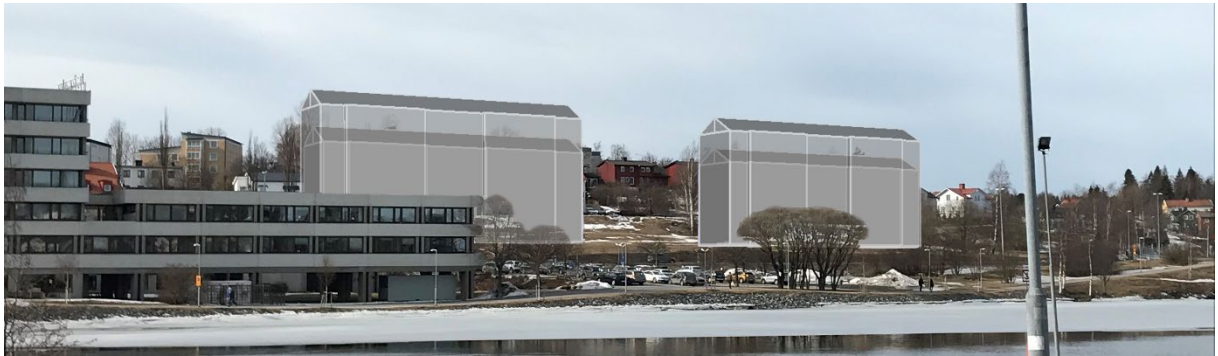
Skolbyggnaden 1976, i ett foto från 2017. Skolan motsvarade cirka tre våningar och var centralt placerad.

I höjddled är omgivningen konsekvent. Byggnader för bostadsändamål har högst 4 våningar, medan byggnader med fler än 4 våningar är avsedda för kontorsverksamhet. Majoriteten av byggnaderna som inte är småhus bryter upp sina volymer med bland annat förskjutningar, höjdskillnader och färgsättning. **Eftersom volymen är ensembleskapande i sammanhanget, vore det mest lämpligt att följa områdets etablerade regler i höjddled.** Avsteg från detta gör det extra viktigt att på andra sätt bryta upp nybyggnationer till en mer mänsklig skala.

Byggnaderna omkring Svanen 1 är skiftande i uttryck men konsekventa i volym. I jämförelsen syns också två av stadens profilbyggnader: Spiran och Domkyrkan.

Det finns ytterligare skäl att hålla nere volymerna på Svanen 1. Det ena skälet är att byggnaderna inte bör bli så höga att de kapar horisontlinjen – som bekant skapar horisonten harmoni i utgångslägets helhetsbild. Det andra skälet är att byggnaderna inte ska blockera dagsljusinsläppet för den existerande bebyggelsen på Tulegatan, men fortfarande ha möjlighet att byggas i rumsbildande vinkel.

*Mycket höga hus blockerar både överlappning, dagsljus och horisontlinje.
Här syns hus i sex och åtta våningar.*

Fyra våningar tillåter gårdsbildande vinklar, dagsljus till existerande byggnader och låter horisonten behålla sin form.

Bullret från E4:an gör det nödvändigt att vidta bullerdämpande åtgärder. Av bullerutredningen framgår att bostäderna behöver tillgång till en tyst sida av byggnaderna, enligt reglerna i Förordning om trafikbuller vid bostadsbyggnader (SFS 2015:216). Det finns krav på tillgång till tyst sida i detaljplanen. Av samma skäl är punkthus inte lämpliga inom fastigheten, eftersom det är svårt att skapa en god ljudmiljö med deras hjälp. Genomgående lägenheter skulle också ge en bättre boendekvalitet med hänsyn till både dagsljus och utblick.

Utmaningar

Fastigheten Svanens läge intill E4 medför den speciella omständigheten att området utgör en del av också kortvariga besökares intryck av Härnösand. Den som reser genom staden kommer att passera fastigheten, och alltså blir området en del av det "skyltfönster" som staden Härnösand riktar mot omvärlden. Platsen är också en del av utsikten från offentliga platser som Torget och Teatern, och från stora delar av promenadstråket runt Nattviken – Svanen kommer alltså att utgöra fond för många människors vardag. Det är omständigheter utöver det vanliga som gör omsorgsfull gestaltning särskilt betydelsefull inom Svanen 1.

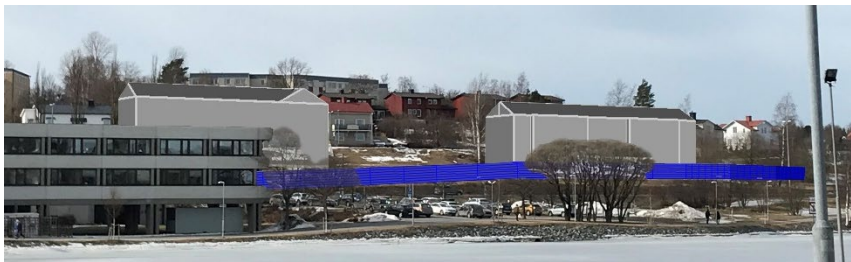
Smalhus och lameller vore lämpliga alternativ för Svanen 1, därför att det går att göra genomgående lägenheter. De kan också skärma av E4:ans buller, och ger möjlighet att dela in fastigheten i olika "rum", genom att byggas i vinkel. Den här sortens hus är massiva på längden och behöver brytas upp för att inte bilda en barriär tvärs över stadsbilden. Takens utformning kräver särskild uppmärksamhet för att bidra till en intressant skyline.

Också med 4 våningar är lameller massiva byggnader som behöver brytas upp till mindre skala.

Trafiksituationens krav på avåkningsskydd, vilket ordnas genom komplementbyggnadernas placering, är också en särskilt utmaning ur gestaltningssynpunkt. Uthusens långsidor som sträcker sig längsmed E4:an riskerar att innebära ett mycket avvisande uttryck.

I kontrast mot den totala öppenhet som präglar platsen i utgångsläget finns risk att det för tankarna till riddarborgar, palissader och liknande försvarsverk som har till uppgift att stänga människor ute. Från insidan kan det både stänga in betraktaren och ge intryck av att något farligt ska hållas ute. Avåkningsskyddets utformning kommer att kräva särskild omsorg för att en positiv och trivsamt atmosfär ska uppstå. För att mjuka upp intrycket tillför planförslaget en bestämmelse om växtbeklädda tak.

Det är en utmaning att utforma ett välkomnande avåkningsskydd.

Tre exempel

Hur kan utformningsverktyg användas i verkligheten? För att ge smakprov på det följer tre exempel från verkliga byggprojekt i Sverige.

Älvsbacka strand

Det första exemplet är några flerbostadshus i Älvsbacka strand, Skellefteå. Husen är byggda i trä och bryter upp sin massiva volym i mindre skala. Några verktyg formgivaren använt är indragen våning, förskjutningar, uppdelande färgsättning och en stor variation i fönstrens utformning. Det korta djupet i landskapsbilden

– bara ett lager, först träd och sen himmel – gör att det fungerar med höga lameller på just den platsen.

Flerbostadshus i trä (7 våningar) på Älvsbacka strand, Skellefteå.

Även balkongerna bidrar med ett skalförminskande rutnät över fasaden. Värt att nämna ur ett ekonomiskt perspektiv är att byggprojektet höll en normal produktionskostnad per kvadratmeter trots alla sina verktyg¹.

Indragen våning, strukturerande färgpartier och varierad fönstersättning bryter upp skalan på Älvsbacka strand, Skellefteå.

Örnboet

Exempel nummer två är höghusen "Örnboet" på Varvsberget, Örnsköldsvik. Byggnaden är ungefär 10 våningar hög och placerad högst upp på berget. Också här bryts skalan upp, så att byggnaderna uppfattas som flera mindre sektioner. Materialval, bågformade

¹ Jämför projektets kostnader på skelleftea.se/trastad med uppgifter från skr.se/...byggkostnaderbostader

hopkopplingar mellan byggnaderna, och smala pelare ger de stora husen en smäckrare framtoning. Skillnader i höjd ger en lätt spetsig silhuett, som stämmer väl överens med landskapet egen horisontlinje.

Höghusen "Örnboet" tillåts kröna silhuetten och bli en fokuspunkt för betraktaren i Varvsberget, Örnsköldsvik.

I fallet Örnboet har vi också tillgång till utformarens tankar om konceptet. Så här citeras arkitekten på byggföretagets hemsida:

"Gestaltningen av Örnboet utgår från kontrasten mellan å ena sidan det monumentala, stiliga och pampiga, å andra sidan det jordnära, naturlika och funktionella. Jag har försökt visa kontrasterna med hjälp av slottet Hohenwerfen och naturens egna örnbon.

Det symmetriska formspråket och den eleganta fasaden av vitt glas bryter ifrån och skapar en ljus och på kvällen upplyst fond på Varvsbergets topp. Träformationer, växtlighet och färgval harmonierar med den omgivande naturen och de omkringliggande byggnaderna, säger Staffan Lindahl, Arkitekt"

"Örnboet" har eftersträvat minsta möjliga åverkan på topografin, och låter byggnaden anpassas till landskapets terrasser. Örnsköldsvik.

Rent matematiskt fungerar Örnboet bra, men placeringen är mycket dominerande. Att placera en mycket stor byggnad högt över alla andra, utgör en stark maktdemonstration i rummet. Det går inte heller att undgå att lägga märke till byggnaden; den kräver uppmärksamhet. I kombination med en fasad utan entréer, en fasad som bara kan betrakta och betraktas, skapas ytterligare distans. Den som inte bor där är inte välkommen in, och den som bor där kan rent fysiskt titta ner på den som inte gör det.

Örnboet anknyter direkt till slott i sin gestaltning. Slott har en historia både som maktdemonstration och som försvarsanläggning.

Limnologen

Det tredje exemplet är "Limnologen", som utgörs av fyra punkthus i Växjö. Också Limnologens hus är byggda i trä, och ett antal förskjutningar bryter upp skalan. Putsad fasad ger uttrycket en stadig stomme, och ut från den sträcker sig byggnadsdelar i glas och trä.

Byggnadernas glas och trä sträcker sig inåt gruppen, och putsdelarna ger kvartettens rektangel tydliga hörn. En variation i takutformning lättar upp byggnadernas intryck i höjddled.

"Limnologens" träbyggnader står givakt längs strandlinjen. Förskjutningar, material och fönster bryter upp skalan.

Också Limnologen står placerad i ett "platt landskap", sett från det här hållet, och blockerar inte stadsbilden. Placeringen lämnar titthål för betraktaren, och låter de två lagren bakom fortsätta synas.

Platsens betydelse

Exemplen i förra avsnittet har använt platsens förutsättningar för att utforma den, med olika resultat. Hänsyn till Svanen 1:s förutsättningar är lika viktigt. Exemplet "Örnboet" var en maktdemonstration i den miljö som det formats för. Placerad på Svanen blir det påtagligt att byggnaden inte ens får plats.

Örnboets dryga tio våningar blir en dominant byggnad även på Svanen 1. Dessutom får den inte plats på marken. Lägg märke till att den tar all uppmärksamhet från skulpturen i förgrunden.

Örnboet är en lika stor maktdemonstration i den nya miljön som i den gamla, eftersom den totalt bryter med platsens ramar. Byggnaden kapar horisonten, blockerar sikten, och den är mycket större (och alltså "viktigare") än omgivningen. Till exempel flyttar den över all uppmärksamhet från skulpturen "Evolution" i förgrunden till sig själv.

Avslutning

Det är platsens förutsättningar och människans behov som bör forma människans livsmiljö. Målet här är en miljö som säger "välkommen!". Ny arkitektur är inte bara ett ingrepp i den fysiska miljön, utan också i den sociala miljön. God arkitektur är hållbar, användbar och vacker – flera generationer framåt. Alla pusselbitar behöver inkluderas: social hållbarhet, ekonomisk hållbarhet och ekologisk hållbarhet; mänskliga behov; platsen i sig. Ju mer noggrann man är med pusslet från början, desto bättre blir helheten när pusslet är lagt.

I utgångsläget ser Svanen 1 (i mitten) ut såhär en solig vintermorgon. Hur kommer den att se ut i framtiden?

Bildförteckning

Pojke som håller ett genomsnittligt paraply (beskuren).

Victoria Borodinova, via [pexels.com](https://www.pexels.com)

Trästockar (beskuren). João Vítor Heinrichs, via

[pexels.com](https://www.pexels.com)

Pussel (beskuren). Bongkarn Thanyakij, via [pexels.com](https://www.pexels.com)

Vy av slott ovanför en by. Kai Pilger, via [pexels.com](https://www.pexels.com)

Silhuett av människa genom ljus gardin. Pedro via

[pexels.com](https://www.pexels.com)

Flerbostadshus på Älvsbacka strand. Dagens Arbete, 15 april 2015. Glesbygden bygger för framtiden. Hämtat i april 2020 från [da.se](https://www.da.se)

Älvsbacka strands trähus från gaveln. Åsa Meijer för Sveriges Radio P4 Västerbotten, 11 mars 2011. Hämtat i april 2020 från [sverigesradio.se](https://www.sverigesradio.se).

Örnboet bild 1 och bild 2. TM Konsult/Nybergs fastigheter. Hämtat i april 2020 från [nybergs.nu/vaara-projekt](https://www.nybergs.nu/vaara-projekt)

Limnologen, Växjö (beskuren). Åke Eriksson Lindman & Ole Jais för Arkitektbolaget. Hämtat i april 2020 från [arkitektbolaget.se](https://www.arkitektbolaget.se)

All bearbetning är utförd av Härnösands kommun 2020.

Övriga bilder tillhör Härnösands kommun.

